

Orla Lehmann i slesvig-holstensk fangenskab

AF

HOLGER HJELHOLT

1.

I et brev, som den engelske gesandt i København, sir Henry Wynn, den 29. marts 1848 sendte sin kollega i Berlin, lord Westmorland, omtaler han minister Orla Lehmanns sendefærd til Berlin (og London)¹. Det synes, skriver Wynn, at være Lehmanns kollegers hensigt på en pæn måde at befries for øjeblikket fra dette »radikale medlem«. På brevet har Westmorland gjort følgende notits: Lehmann »var en rødglødende radikal, som ved den liberale bevægelse i København havde opnået at blive minister«.

I de konservative engelske gesandters øjne fremstod Lehmann naturligt som radikal, ja, endog som rødglødende. Denne farve var egentlig ikke egnet til at diskvalificere ham i de revolutionære slesvig-holstenske kredse. Han som disse havde den radikale — eller liberale — politiske anskuelse fælles. Fra hans tidligste ungdom havde »den høje statsborgerlige frihed« været Lehmanns ideal². Det, der skilte ham fra slesvig-holstenerne, var

¹ Brevet findes i bd. I af Westmorlands samling »Correspondence on the Affairs of Denmark and Schleswig Holstein relating to the Treaty of Peace, signed by Lord Westmorland«. Udenrigsmin.s arkiv. England: Akter vedr. det dansk-tyske forhold, hørende til... Westmorlands (d. 1859) embedsarkiv. 1848—51 (52). 6 bd.

² Orla Lehmanns Efterladte Skrifter. Udgivne af Hother Hage. II (1873), 412. — 3. og 4. del er udgivne af Carl Ploug.

det nationale. Medens disse vilde oprette en ny småstat, Slesvig-Holsten, og inkorporere Slesvig i det store Tyskland, kæmpede Lehmann ikke blot for at bevare Slesvig i dets gamle statsforbindelse med moderlandet, men for at knytte det nærmere til dette under en ny, konstitutionel forfatning.

Sit ejderdanske standpunkt gav Lehmann veltalende udtryk i den tale, som han holdt ved festen 28. maj 1842, årsdagen for indførelsen af de rådgivende stænderforsamlinger¹. Kun forenede med Slesvig, udtalte han her, har vi »en i militær henseende velforsvaret grænse og tilstrækkelige midler til en dygtig indre udvikling«. Henvendt både til de separatistiske slesvig-holstenske kredse og til tyske planer om at knytte Danmark med dets dengang overmægtige flåde til Tyskland som en »admiralstat«² fortsatte Lehmann: »Vi forstår ved Danmark alt land mellem Øresund og Ejderen og er rede til at forsvare vort gamle Dannevirke både mod nordalbingiernes højforræderske skrål og mod alle tyske fuglefængeres søsyge erobringslyst. Og skulde det gøres fornødent, da vil vi med sværdet skrive på deres ryg det blodige bevis for den sandhed: Danmark vil ikke«.

Lehmans udtalelse er retorisk af megen virkning. Men i betragtning af Danmarks militære hjælpemidler havde den ikke alt for nær tilknytning til virkeligheden. Yderligere var den stærkt udfordrende både over for de højforræderiske nordalbingier (slesvig-holstenere) og over for de »tyske fuglefængere«. Udtalelsen virkede ophidsende på begge parter, forvanskedes yderligere ved gengivelser, der kun gik ud på at gøre ondt værre³. Det hed f. eks., at Lehmann havde sagt, at man på slesvigernes ryg blodigt vilde skrive, at de var danske, eller at man vilde piske slesvig-holstenernes ryg med danske love o.l. Lehmann opnåede ved

¹ Orla Lehmanns Efterladte Skrifter. IV (1874), 261 ff.

² Om disse planer se Troels Finks afhandling »Admiralstatsplanerne i 1840'erne«. Festskrift til Erik Arup. (1946), 287 ff.

³ Se Christian Degns afhandling »Die Legende von den blutigen Schlägen für die Schleswiger« i Zeitschrift für Schleswig-Holsteinische Geschichte. LXV (1937), 406 f. — Sml. Christian Degn: »Orla Lehmann und der nationale Gedanke« (1936) (= Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. XVIII. Bd.), 63.

sin udtalelse at blive kendt — og berygtet — i vide slesvig-holstenske og tyske kredse.

Bedre blev hans rygte ikke, da han som martsminister i 1848 udformede det kendte, afvisende svar til den slesvig-holstenske deputation og til bekæmpelse af revolutionen søgte at fylke det danske folk under ejderprogrammets banner.

Ved martsministeriets omdannelse i november 1848 afgik Lehmann som minister. Han udnævntes den følgende måned til amtmand over Vejle amt, et embede, som han dog først tiltrådte i januar 1849. I begyndelsen af april brød kampen mellem Danmark og Tyskland ud på ny. Den 20. april angreb slesvig-holstenerne under Bonin Kolding og satte sig fast i byen. Den 23. søgte danskerne, men forgæves, at tage byen tilbage. Både slesvig-holstenerne og de tyske forbundstropper under general Prittwitz rykkede nu ind i Jylland.

2.

Om eftermiddagen den 23. modtog Orla Lehmann i Vejle gennem flygtninge fra Kolding underretning om kamphandlingerne i byen og om, at byen stod i brand¹. Lehmann ilede til Kolding for som stedets civile overøvrighed at henvende sig til den slesvig-holstenske oberstbefalende med bøn om skånsel mod byen og med tilbud om at virke som mellemmand mellem hæren og civilbefolkningen². Det hverv fik han ikke udrettet. Den 24. indberettede by- og herredsskriver Carøe i Vejle til indenrigsministeriet: »at efter at det i går middag var blevet kundbart, at fjenden under generobringen af Kolding havde skudt flere bygninger i denne i brand, tog her amtmand Lehmann dertil, men at man senere til dags aften intet har set eller hørt fra eller om ham«³.

¹ Orla Lehmanns Efterladte Skrifter. II (1873), 396 ff. — Af Orla Lehmanns Papirer. Udg. af Julius Clausen (1903), 124 ff.

² Dette motiv anføres også i de i »Fædrelandet« 27/4 1849, nr. 97 givne beretninger fra Vejle.

³ Indenrigsmin. sekr. journalsag nr. 493/1849.

I stedet for at opnå den ønskede forhandling med Bonin var Lehmann blevet udsat for grove forhånelser fra slesvig-holstenske officerer¹. De var for resten preussere. Han, der frivilligt havde opsøgt den fjendtlige hær, blev erklæret for krigsfange. Han førtes til Gottorp slot, hvorfra han sidst i maj overførtes til Rendsborg fæstning. En af de officerer, der havde overfuset Lehmann, havde bl.a. peget på hans »forbandede jødefjæs« og gjort mine til med sabelen at ville skrive »frakturbogstaver« på hans »fordømte pukkel«. Officeren har haft Lehmanns udtalelse fra 1842 i tankerne.

Kort før slesvig-holstenernes indrykning i Jylland havde statholderskabets befuldmægtigede hos centralmagten, Francke, skrevet til chefen for det slesvig-holstenske udenrigsdepartement, Harbou, og opfordret til at fange stiftamtmand Sponeck i Ribe, men senere frem for alt Orla Lehmann². Send mig dem hertil, skrev han, det skal ikke skorte dem på andet end æren! Efter at Lehmann, som vi har set, frivilligt havde vovet sig i ulvens gab, er Francke ovenud begejstret. Sender De ham hertil, skriver han til Harbou, så han sammen med Dannebrog kan blive klynget op under Paulskirkens tag, så skal jeg gøre Dem til tysk kejser!³

Om sit fangenskab, der varede lige til den 11. august, har Orla Lehmann selv nedskrevet en udførlig beretning⁴. Udarbejdelsen af denne er sket mange år senere, men Lehmann har hertil brugt de samtidige optegnelser og breve.

Der indtraf under fangenskabets to for Lehmann indgribende begivenheder. Den ene var vedtagelsen af grundloven 5. juni 1849, den frie forfatning, i hvis udformning han havde haft en så væsentlig andel⁵. Den anden var af privat karakter, hans

¹ Oberst St. Paul og kpl. (major) Steuber. Om disse se Zeitschrift für Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte. XV (1885), 49 og 76.

² Herzoglich Schleswig-Holsteinisches Hausarchiv. Abteilung III. Litr. EE. 46. b. 3: skr. 18 4. Schleswig-Holst. Landesbibliothek. Kiel. Akterne fra dette arkiv citeres i det følg. kun med EE og nr.

³ Smst.: skr., indgået 1 5.

⁴ Orla Lehmanns Efterladte Skrifter. II (1873), 396 ff.

⁵ Se f.eks. Jens Mollers afhandling »Forarbejderne til Grundlovsudkastet« i »Den danske Rigsdag, 1849-1949«. I (1949), 41 ff.

hustrus død den 27. juni i en alder af knap 28 år. Med Annette Marie Bolette Puggaard, datter af den velhavende grosserer Hans Puggaard, var Lehmann blevet gift i september 1844. Hun skænkede ham i 1846 datteren Margrethe, der blev moder til Helge og Ove Rode. I okt. 1848 fødte hun en datter, som imidlertid døde 21. april 1849¹. Hun selv var på dette tidspunkt meget syg — dødssyg, viste det sig. — Da tronskiftet i Danmark sidst i januar 1848 skete, og revolutionerne i Europa brød ud, befandt Lehmann sig siden foregående års slutning med sin hustru og datter på en Italiensrejse, hvis formål var at styrke fru Lehmanns helbred. Han skiltes her fra hustruen og ilede hjem for at virke for den liberale og nationale bevægelse. Da han i januar 1849 gik som amtmand til Vejle, var det også en afsked med hustruen, der blev efterladt i København. Begge gange har Lehmann følt det, som ofrede han sin personlige lykke for fædrelandets og frihedens sag.

Det er ikke hensigten i det følgende i alle enkeltheder at skildre Lehmanns fangenskab eller de forsøg, der af ham selv og andre blev gjort for at udfries af dette. Jeg må herom henvise til at læse Lehmanns egen beretning. Imidlertid er der i denne både væsentlige og uvæsentlige ting, som det er rimeligt at korrigere, ligesom jeg skal give forskellige nye oplysninger om sagen. For sammenhængens skyld nødes jeg til at gentage noget af, hvad man også kan læse i Lehmanns beretning.

Samme dag som Lehmann var bragt til Gottorp, d. v. s. den 24. april, skrev han et brev til den ene af statholderne, Wilh. Beseler. Den anden var grev Fr. Reventlou-Preetz. Han gjorde rede for omstændighederne ved sin »tilfangetagelse« og udtalte, at han overlod til Beselers egen ære at afgøre, om man vilde beholde en fange, som man havde taget under sådanne forhold². Derimod bad han indtrængende om, at man tillod ham at skrive

¹ Bodil Marie, f. 25/10, d. 21/4. Arkivar Tr. Dahlerup har velvilligt givet mig denne oplysning fra Vor Frue kirkebog. Kbh.

² Når Lehmann i sin beretning: anf. st. s. 400f. angiver som brevets indhold, at han krævede sig løsladt, er det ikke helt dækkende. — Gengivelse af brevet samt Boysens svar af 24. april findes i Orla Lehmanns arkiv, B. 3 i Rigsarkivet.

til sin syge hustru, der netop havde mistet et barn. Statholderskabets svar samme dag, der gaves af indenrigsdepartementets chef, Boysen, bevilgede bønnen om at få lov at underrette hustruen og lovede sikker og hurtig befordring af brevet. Lehmanns lange brev er dateret 26. april¹. I brevets slutning udtaler han som sin formening, at »regeringsmændene her« (d.v.s. i Slesvig) vist helst ønskede, at fængslingen ikke var sket, og at de vilde »være villige til at gå ind på en passende udvej for at se den hævet«. Men han nævner, at slesvig-holstenerne formodentlig vil søge en analogi med fængslingen i »de af os foretagne, lige så upolitiske som berettigede skridt i samme retning«. Der sigtes her til de danske arrestationer af oprørske embedsmænd i 1848 og efter krigens genudbrud i april 1849². — Af brevet bad Lehmann hustruen om at sende en afskrift til Bang (indenrigsminister P. G. Bang).

Dette sidste besorgedes den 29., da Marie Lehmann modtog brevet, efter hendes anmodning af Tscherning³. I afskriften udelodes de helt private begyndelses- og slutningsudtalelser til hustruen. Den 1. maj sendte Bang udenrigsministeren afskriften, og i overensstemmelse med, hvad statsrådet dagen før havde vedtaget, henstillede han, »hvad der måtte kunne gøres ad den diplomatiske vej for at bevirke denne uretmæssigen bortførte og i fængsel satte danske embedsmænds frigivelse«. Samme dag skrev udenrigsministeren til den engelske gesandt i København og bad denne om at anvende sine bona officia til at få Lehmann frigivet. Moltke håbede, at Wynn »reussirez à convaincre ceux que cela regarde de l'injustice inutilement commise par la detention d'un fonctionnaire dont la présence dans son district

¹ Trykt i »Af Orla Lehmanns Papirer«. Udg. af Julius Clausen (1903), 124ff. — Clausens anmærkning s. 128 er, som min fremstilling vil vise, urigtig.

² Se om de sidste min bog »Sonderjylland under Treårskrigen«. II (1961), 8f.

³ Udenrigsmin. Alm. Korrespondancesager. Krigen 1848–50. Specialia. I. 8. — Her findes også de følgende omtalte skrivelser. — Sml. Statsrådets Forhandlinger. II (1956), 133.

est aussi nécessaire aux sujets paisibles du Roi qu'indispensable à un ennemi civilisé».

Lehmann skriver i sin beretning, at Wynn »varmt« tog sig af hans sag¹. I manuskriptet stod oprindeligt »på det varmeste«, men det er med blyant rettet til »varmt«. Med varmen synes det nu at have været så som så. Men Wynn føjede sig i hvert fald efter den danske regerings ønske. Hans svigersøn, grev Fr. Aug. Ludw. Bismark, havde i 1838–39 været preussisk legationssekretær i København². Under revolutionen 1848–49 trådte han i den provisoriske tyske centralmagts tjeneste. Efter krigens genudbrud begav han sig efter rigsudenrigsministeriets anvisning til Hamborg som »Reichsgeschäftsträger« for forbindelserne med Danmark og opholdt sig her i april og maj³. Til ham skrev Wynn, idet han vedlagde Moltkes note af 1. maj⁴. Det hedder i Wynns brev: »Comme je lui [Lehmann] attribue en grand partie les malheurs qui sont survenus au Danemark, s'il était encore Ministre, je ne suis pas sur si je ferais aucune démarche pour obtenir sa liberté«. Men som amtmand har Lehmann kun syndet ved overdreven iver, og fængslingen af ham strider sikkert mod alle civiliserede folks love. Wynn bad Bismark sende sit brevs bilag (afskrift af Moltkes note og uddrag af Lehmanns brev af 26. april) til Frankfurt »avec une forte recommandation de ma part comme Ministre du Pouvoir médiateur qui ne verrait pas d'un bon oeil cet attentat contre l'humanité«.

Den 4. maj efterkom Bismark Wynns anmodning. I brevet til rigsministeriet citerede han Wynns udtalelser. For egen reg-

¹ Lehmanns Efterladte Skrifter. II, 414. — Angivelsen smst. af, at Bismark var Englands befuldmægtigede i Frankfurt, er urigtig.

² I den danske statskalender anføres han fejlagtigt med forbogstaverne F. R.

³ For oplysningen om hans stilling her takker jeg Oberarchivrat Walther Latzke i Bundesarchiv. Abteilung Frankfurt a.M.

⁴ Se Bismarks brev af 4/5 til rigsudenrigsministeriet i Frankfurt. Act des Reichsministeriums der auswärtigen Angelegenheiten. I. A/58. Gefangennahme des dänischen Amtmannes Orla Lehmann. Bundesarchiv. Abteilung Frankfurt a.M. Citeres i det følg. som RMA. I. A/58. — For udlånet af disse akter til min benyttelse i Rigsarkivet udtaler jeg min bedste tak.

ning tilføjede han: »Den miserable slyngel [Orla Lehmann] havde vel fortjent, at man med spidsrod jog ham ud af hertugdømmet og blodigt skrev på hans ryg: Tyskland indtil Kongeåen«. Også Bismark erindrer sig altså udtalelsen fra 1842. Han henstiller alligevel, at man af »interesse for fredsværket« tager hensyn til Wynns bøn. Man kunde eventuelt, mener han, knytte den betingelse til frigivelsen, at »den desværre ved sit fanatiske tyskerhad sorgeligt bekendte Orla Lehmann« fjernedes fra det til hertugdømmerne grænsende amt Vejle. Herved kunde man tilfredsstille den offentlige mening i hertugdømmerne.

Den 8. maj opsattes i rigsudenrigsministeriet en note til Francke, som dog først afgik den 10.¹ Det overlodes, siges der her, statholderskabet at overveje, om fængslingen og fortsættelsen af denne kunde retfærdiggøres. Men centralmagts ønske var, at man i Lehmanns anliggende undgik alt, der kunde se ud, som om man snarere udførte en hævnakt end et retfærdighedskrav. Rigsministeren gav samtidigt Bismark underretning om denne note — henstillingen til statholderskabet omtales endda i lidt stærkere vendinger — og bad ham meddele det til Wynn. — Francke fremsendte den 10. rigsministeriets skrivelse til statholderskabet, men bemærkede, at han fandt Lehmanns fængsling langt mere berettiget »end den ofte af danskerne foretagne bortførelse af slesvigske embedsmænd«. ² I et brev den følgende dag rådede han dog statholderskabet til at lade Lehmann løbe for ikke at gøre ham til martyr.

I henhold til Bismarks meddelelser underrettede Wynn den 16. maj den danske udenrigsminister om, at der var den bedste udsigt til, at de forestillinger, som han, Wynn, havde gjort den tyske centralmagt mod Lehmanns fængsling, snart vilde føre til »et gunstigt resultat«. ³ Denne trøstende besked lod Moltke samme dag gå videre til indenrigsministeren.

Underretningen var urigtig. Statholderskabet tog ikke hensyn

¹ RMA. I. A 58.

² EE. 45.k Akten betr. Detinirung des Orla Lehmann.

³ Se skr. 16 5 fra udenrigsministeren til indenrigsministeren. U.Min. Alm. Korr. sager. Krigen 1848–50. Specialia. I. 8.

til den tyske centralmagt, der havde indsat det, og fra hvilken det udledte sin berettigelse. Den 14. maj meddelte departementschef Boysen — af Lehmann karakteriseret som »en spagfærdig lille mand, der åbenbart ikke var skabt til at have en vilje«¹ — Lehmann, at han foreløbig ikke vilde blive frigivet². Grundene hertil var følgende. Danmark havde sidste år bortført såvel slesvig-holstenske embedsmænd som privatpersoner, og først som følge af Malmø-våbenstilstanden var de frigivet. Også efter krigens genudbrud var en slesvig-holstensk embedsmand ført bort [en kst. toldoppebørselsbetjent på Før]. Andre [tre præster fra Sundeved] var ligeledes ført bort og ganske vist igen frigivet, men mod at udstede reverser [nl. forpligtelse til ikke at virke imod kongen], der hæmmede dem i deres »embedsvirksomhed«. Et stort antal slesvig-holstenere tjente desuden fortsat mod deres vilje i den danske hær. Så længe beboere i hertugdømmerne på nævnte vis begrænsedes i deres frihed, fandt statholderskabet sig foranlediget til en lignende fremgangsmåde over for Lehmanns person.

To dage senere meddelte departementschef Harbou statholderskabets udsending i Frankfurt, hvilken besked der var givet Lehmann³. Han fremhævede, at Lehmann blev godt behandlet, og at »det ham tilføjede onde ene og alene« bestod i »berøvelsen af hans personlige frihed«. Under hensyn til den dødssyge fru Lehmann kan man næppe anerkende, at dette behandles »en bagatelle«. Ligeledes er det rimeligt at sætte et spørgsmålstegn ved Harbous udtalelse om, at statholderskabet var »langt fra« ved Lehmanns fortsatte fængsling at ville udøve en hævnakt. Når blot den danske regering, fortsatte Harbou, vilde opfylde de forskellige af statholderskabet stillede betingelser for Lehmanns frigivelse, så vilde statholderskabet sættes i stand til på sin side udelukkende at følge »humanitetens grundsætninger«. Hertugdømmerne ønskede intet andet, end at folkeretten, på hvilken den danske premierminister beråbte sig, tjente

¹ Lehmanns Efterladte Skrifter. II, 403.

² Lehmanns arkiv. B. 3.

³ RMA. I. A. 58.

til rettesnor »i krig som i fred« for forholdet mellem dem og kongeriget Danmark. Som man ser, postulerer Harbou her, at der bestod en selvstændig stat Slesvig-Holsten - det mål, hvortil revolutionen sigtede — og at den danske konge havde at behandle oprørerne som beboere i en fremmed, af den europæiske folkefamilie anerkendt stat. Vil man ikke kalde fængslingen af Lehmann for en hævnakt, må man i hvert fald betegne den som en politisk pression. Den skulde tjene det formål at gøre revolutionen legitim. I et brev af 25. maj til Tscherning sammenfatter Lehmann med rette de stillede betingelser for hans frigivelse i ordene, at denne kostede »circa circiter Danmarks anerkendelse af Slesvigholsten«¹.

Den 22. sendte Francke rigsministeren afskrifter af Harbous skrivelse af 16. og af Boysens skrivelse af 14. til Lehmann². Han anbefalede indholdet af disse til behagelig hensyntagen (zur gefälligen Berücksichtigung) og udbad sig besked om rigsministerens beslutning.

Denne fik han hurtigt, og den faldt ikke ud til gunst for de slesvig-holstenske synspunkter. Den 24. (afgået den 25.) svarede rigsminister Jochmus Francke³. Rigsministeriet havde, siges det her, af bilagene til Franckes skrivelse ikke kunnet finde tilstrækkelig motivering for Lehmanns fortsatte fængsling. »I de meddelte aktstykker bliver det hverken eftervist og heller ikke engang påstået, at amtmand Lehmann kan betragtes som krigsfange«. Tværtimod fremgår det af indenrigsdepartementets skrivelse af 14. til Lehmann, at hans fangenskab anses som »en politisk forholdsregel«, nemlig som repressalie. Men i dette tilfælde måtte den enten bero på »en almindelig anordning«, der lige så godt kunde anvendes mod alle andre danske civilebedsmænd i Jylland, eller denne forholdsregel, der kun rammer en enkelt, måtte være rettet mod en enkelt, bestemt handling af den danske regering, d.v.s. at frigivelsen f.eks. kunde gøres afhængig af, at Danmark frigav den slesvig-holstenske told-

¹ Jul. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer, 130.

² RMA. I. A 58.

³ Smst.

embedsmand på Før, som bortførtes ved krigens genudbrud. At ville gøre Lehmanns person, på grund af hans »antecedentia« (udtalelsen fra 1842?), ansvarlig for »Danmarks almindelige politiske forholdsregler« forekom rigsministeriet »hverken retsligt tilstedeligt eller ønskeligt«. Jochmus anmodede Francke om indtrængende at anbefale statholderskabet endnu engang at overveje den om sagen gjorte henstilling.

Efter at Lehmann havde fået Boysens brev, sendte han den 15. en genpart af dette til konseilspræsident Moltke¹. I det medfølgende brev udtalte han, at »efter tre ugers betænkning, og efter at i mellemtiden general Prittwitz på ny har tilsikret Jyllands beboere personlig sikkerhed og opfordret embedsmændene til at forblive på deres poster [proklamation af 29. april], har man fundet sig »foranlediget« til at stadfæste min fængsling, som repressalie mod så omtrent alt, hvorover man her tror at kunne besvære sig«. Han havde tænkt på at klage til centralmagten i Frankfurt, i hvis navn statholderskabet førte regeringen, men fandt det frugtesløst på grund af centralmagts nuværende svage stilling. Vilde den udvikling, som tingene nu syntes at tage i Tyskland, imidlertid gavne Danmark, skulde han trostigt finde sig i den forlængelse af fangenskab, som dette kunde bevirke, »hvor smerteligen det end netop for øjeblikket rammer mig i mine dybeste og helligste interesser«. Han henstillede til sidst, om regeringen var i stand til at »forskaffe den i min person krænkede folkeret fyldestgørelse«.

I det før nævnte brev til Tscherning siger Lehmann om den danske regering, at »de klodrianer gør naturligvis ingen ting« for hans frigivelse. Dagen efter modtagelsen af hans brev til Moltke skrev denne dog på ny til den engelske gesandt – den 19.² Han udtalte sin taknemmelighed over Wynns bistand i sagen, men måtte jo meddele, at den ikke havde hjulpet. Han bad derfor Wynn endnu engang hjælpe til Lehmanns frigivelse snarest gørligt.

Den engelske gesandt skrev igen til sin svigersøn om sagen,

¹ U.Min. Alm. Korr. sager. Krigen 1848—50. Specialia. I. 8.

² Smst.

først den 20. og atter den 23.¹ Ved skrivelse af 20. fremsendte Wynn Moltkes note af 19. og afskrift af Boysens brev af 14. til Lehmann. Den 23. gentog Wynn på det mest indtrængende sin henvendelse til gunst for Lehmann og omtalte, at fru Lehmann havde mistet sit kort for fødte barn, nu selv lå for døden og råbte efter sin mand som sin sidste trøst. Dagen efter gav Bismark rigsministeriet underretning om disse Wynns henvendelser. Yderligere skrev han den følgende dag om det samme til det preussiske udenrigsministerium og bad Bülow påvirke statholderskabet, da rigsministeriets henvendelse til dette åbenbart ikke havde frugtet².

Bismark henvendte sig endvidere fortroligt til den indflydelsesrige slesvig-holstener Rud. Schleiden³. Det kunde han så vist have undladt. Den 27. tilskrev Schleiden Bismark, at man ikke vilde føje sig efter Wynns ønske⁴. I og for sig erklærede han sig enig med Bismark i, at det ikke var værd for Lehmanns skyld at vække utilfredshed hos den engelske gesandt, ejheller værd at gøre Lehmann til martyr, men på den anden side påbød hensynet til de af danskerne bortslæbte og ved reverser forpligtede slesvig-holstenerne fortsat at fængsle Lehmann! Han nævnte, at danskerne havde fængslet en slesvig-holstensk toldkasserer på Før, en lods fra Blankenese og to beboere i Gram. Desuden var mange officerer ved de af dem udstedte reverser hindrede i at træde i slesvig-holstensk tjeneste, og mange slesvig-holstenerne tilbageholdtes endnu i dansk tjeneste. Kunde Wynn få disse forhold ændrede, vilde Orla Lehmann øjeblikkelig blive frigivet! Som for at gøre hånen i denne henstilling fuldkommen vedlagde Schleiden et aftryk af statholderskabets renlivede slesvig-holstenske manifest af 12. maj og bad Bismark anbefale dette til Wynn.

¹ Se Bismarks beretn. 24/5 til rigsudenrigsmin. RMA. I. A/58.

² Denne oplysning har jeg Deutsches Zentralarchiv, Abteilung Merseburg, Osttyskland, at takke for. Arkivet har samtidig meddelt mig, at det ikke ses, at det preussiske udenrigsministerium herom har skrevet til statholderskabet.

³ Se Bismarks beretn. 29 5 til rigsministeriet. RMA. I. A 58.

⁴ U.Min. Alm. Korr. sager. Krigen 1848 -50. Specialia. I. 8.

Som svar på Bismarks beretning af 24. meddelte rigsministeren denne, hvad han den 24. havde skrevet til Francke, og bad Bismark underrette Wynn herom¹. Den 29. berettede Bismark til rigsministeren om resultatet af sin henvendelse til Schleiden, og to dage efter meddelte han at have modtaget rigsministerens svar af 28., og at han vilde give Wynn besked herom². Bismark synes nu helt at være overbevist af Schleidens argumenter. Han vilde, siger han i begge skrivelser, meddele Wynn »grundene« til Lehmanns fængsling og anmode ham om at gøre sit til, at disse blev hævede. Så vilde der, siger han i det sidste brev, fra statholderskabets side intet være i vejen for Lehmanns frigivelse! »Fire slesvig-holstenere er hr. Orla Lehmann dog endnu værd, og herved vilde man dog endnu skaffe den offentlige mening tilfredsstillelse; i grunden har Orla Lehmann pådraget sig sin tilfangetagelse ved sin egen arrogance, idet han uden grund begav sig i det fjendtlige hovedkvarter«. — Som man ser, forudsætter Bismark ganske urigtigt, at når de fire af Schleiden specielt nævnte personer blev frigivne, var hermed statholderskabets betingelser for Lehmanns frigivelse opfyldte.

Den 31. sendte Bismark sin svigerfader afskrift (udskrift) af Jochmus' skrivelse og af Schleidens³. Han anbefalede, som sagt, at frigive de fire omtalte personer, »qui tous n'appartiennent pas plus à la classe des Combattants que Mr. Orla Lehmann lui même, qui par pure arrogance est allé se fourrer dans la gueulle du loup«. Med risiko for sin egen popularitet, endte Bismark, havde han støttet Wynns henvendelse (Mediation); han kunde ikke gøre mere. Da Wynn sendte Moltke dette Bismarks brev, bemærkede han med føje, at Jochmus »parait mieux disposé que le Stadholderschaft«⁴.

Statholderskabet behandlede den 31. maj rigsministerens skrivelse og vedtog intet hensyn at tage til den⁵. Først en måneds

¹ Skrivelse 28/5. RMA. I. A.58.

² Smst.

³ U.Min. Alm. Korr. sager. Krigen 1848—50. Specialia. I. 8.

⁴ Smst. — Wynns billet er dateret »le Samedi«, d. v. s. 2. juni.

⁵ EE. 105. e (under 31/5).

tid efter svarede det Frankfurt!¹ Det skete ved fremsendelse af en skrivelse til Lehmann af 22. maj, som jeg straks skal omtale, og en af 20. juni, som senere vil blive nævnt. Stemann, der fungerede i Franckes sted i Frankfurt, udtalte håbet om, at rigsministeren vilde forstå, at statholderskabet »er langt fra at holde hr. Lehmann fængslet på grund af hans antecedentia, men foranlediges dertil udelukkende på grund af de nødvendige hensyn til hertugdømmerne Slesvig-Holstens beboeres personlige sikkerhed«.

Lehmann havde -- og, som det viste sig, med rette — anset det formålsløst at rette henvendelse til centralmagten, der gik sin opløsning i møde. Derimod tænkte han sig, at en henvendelse til den øverstbefalende for forbundstropperne, general Prittwitz, der også var Bonins overordnede, vilde kunne bevirke hans løsladelse. Han nedskrev den 20. maj en lang beretning til Prittwitz med en redegørelse for omstændighederne ved hans tilfangetagelse. Han lod, inden han afsendte den, kommandanten på Gottorp læse den, og denne forelagde den for statholderskabet². Dette besluttede den 21., at skrivelsen ikke måtte tilstilles Prittwitz, og den 22. forelæste departementschef Boysen i statholderskabets møde en længere skrivelse til Lehmann, hvori denne fik besked om beslutningen³. Statholderskabet fandt sig, hedder det her, ikke foranlediget til at lade Lehmanns brev nå til »adressen«. Det bemærkes, at da Lehmann blev »anholdt«, var Prittwitz' proklamation af 29. april ikke udfærdiget, hvorfor det er uberettiget at påberåbe sig den. I øvrigt anføres naturligt nok stort set samme begrundelse for Lehmanns fangenskab som i Boysens skrivelse af 14.: den danske bortførelse af toldkassereren på Før, de reverser, som slesvig-holstenere havde måttet udstede,

¹ Stemanns skrivelse 27.6. RMA. I. A. 58.

² De nærmere omstændigheder herved omtales i Lehmanns Efterladte Skrifter. II, 408 ff. Sml. Lehmanns brev 23. (24.) maj til Prittwitz i Lehmanns arkiv. B. 3.

³ EE. 105. e (under 21. og 22. maj). — Boysens orig. skr. til Lehmann findes som bilag til Moltkes skr. 27.5 til H. C. Reedtz i dennes privatarkiv. G. II. Rigsarkivet.

at slesvig-holstenere mod deres vilje holdtes tilbage i den danske hær m.m.

Da Lehmann den 23. fik Boysens meddelelse, skrev han samme dag et brev til Moltke og vedlagde dette skrivelsen fra Boysen¹. Hvorledes Lehmann fik brevet afsendt, skal jeg nedenfor omtale. Han henstillede her, om general Prittwitz ikke måtte være »den rette mellemmand for de reklamationer, regeringen både for sin egen og for min skyld naturligvis vil gøre, da han har en naturlig og legitim interesse i, at hans undergivne [Bonin!] ikke overtræder de folkeretlige grundsætninger, han i sin proklamation, ligesom i forrige år Wrangel, har vedkendt sig«. Skulde man vente nogen virkning af reklamationen, mente Lehmann dog, at man samtidig burde tilbyde at løslade »den eneste herværende civile embedsmand, som er i dansk varetægt« (d.v.s. toldkassereren på Før).

Formentlig samme dag skrev Lehmann til sin hustru. Det ses ikke, at dette brev er bevaret². Men fru Lehmann sendte pinsedag, den 27. maj, en afskrift af et stykke af brevet til Tscherning, »da jeg i Orlas brev finder denne lille tiltale til Dem eller hvem der vil tage sig af det . . .«³. Lehmann beder i »tiltalen« Tscherning spørge Moltke om, hvad der er gjort for at skaffe ham fri. Helst vilde han, at Tscherning, Knuth eller en anden interPELLerede på rigsdagen derom. Som i brevet til Moltke henstiller han, at man henvender sig til Prittwitz, og mener, man bør tilbyde at frigive oppebørselsbetjenten på Før.

Efter forbudet mod at tilskrive Prittwitz indgav Lehmann ligeledes den 23. en ansøgning om på grund af sin hustrus sygdom midlertidig at blive frigivet mod forpligtelse til at indfinde sig igen⁴. Men, som det hedder i statholderskabets protokol: der tages intet hensyn til den indgivne bøn. Hvorvidt Lehmann

¹ U.Min. Alm. Korr. sager. Krigen 1848—50. Specialia. I. 8.

² Formodentlig er det et stykke heraf, der gengives s. 417 anm. i Lehmanns Efterladte Skrifter. II. Sml. hermed originalms. i Lehmanns privatarkiv.

³ A. F. Tschernings arkiv. A. 2.

⁴ EE. 105. e (under 23 5).

har fået denne besked endnu den 23. eller først dagen efter, tør jeg ikke afgøre¹.

Så vidt jeg forstår, må Lehmann efter modtagelsen den 23. af afslaget på at skrive til Prittwitz allerede s. d. have bestemt sig for uden om statholderskabet at få skrivelsen til Prittwitz afsendt. Han opsatte nemlig en følgeskrivelse til Prittwitz, hvori det hedder, at statholderskabet »unterm heutigen Datum« — d. v. s. den 23. (sml. ovenfor) — har meddelt ham, at det ikke finder sig foranlediget til at lade brevet »an die Adresse gelingen«. Dette er, fremhæver Lehmann, både en åbenbar krænkelse af al ret og al velanstændighed og en grov fornærmelse af general Prittwitz. Med denne skrivelse sendte Lehmann en afskrift af sin udførlige klage af 20. maj til generalen.

Men hvorledes fik Lehmann disse skrivelser afsendte? I Lehmanns erindringer, II, 410 hedder det, at L. begav sig med »pakken, der var adresseret til en købmand i Hamborg«, til sin svoger Lesser i Altstadt (Slesvig) og »sendte det, da heldigvis ingen af familien var hjemme, med hans pige på posten«. I et brev af 25. maj til Tscherning² siges deimod, at han fik brevet ekspederet ved »ganske ligefrem at sende deres ordonnans på posten med det«.

Det forekommer mig rimeligst at fæste lid til den sidste opgivelse. Men at brevet til Prittwitz og de ovenfor nævnte breve til Moltke og hustruen er sendte til »en købmand i Hamborg«, er rigtigt. Ifølge et brev fra denne, I. W. Schwartz, til Alfred Hage af 25. maj ekspederede han nemlig dagen før tre breve fra Lehmann: 1. til fru Lehmann; 2. til W. Moltke; 3. et »pretty large one« til general Prittwitz i Vejle³.

Som anført, siger Lehmann at have skrevet brevet til Prittwitz den dag, han modtog statholderskabets besked, d. v. s. den 23. Dette passer også bedst med, at Schwartz har kunnet videre- sende det den 24. Imidlertid angiver Prittwitz i sit svar af 27.,

¹ I Lehmanns brev 25 5 til Tscherning omtales afslaget, men hvornår det er modtaget, ses ikke. Jul. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer, 131.

² Jul. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer, 131.

³ Lehmanns arkiv. B. 3.

at Lehmanns brev er af 24¹. Hvad er det rigtige? I den afskrift af brevet, som Lehmann den 25. sendte Tscherning, og som jeg om lidt skal omtale, har datoen oprindeligt været angivet som den 23., men tallet er senere rettet til et firetal. Fra hvilken tid denne rettelse stammer, er det nok ugørligt at konstatere. I bladet »Fædrelandet« for 7. juli 1849, nr. 155, findes imidlertid en længere artikel »Orla Lehmanns fængsling«. Her gengives (med enkelte udeladelser) Lehmanns brev 20/5 til Prittwitz samt følgeskrivelsen nogle få dage senere. Men følgeskrivelsen har her datoen 23. maj, og det forekommer lidet sandsynligt, at et firetal ved en trykfejl skulde blive til et tretal. Jeg tænker mig, at gådens løsning er følgende. Den originale skrivelse til Prittwitz har Lehmann i betragtning af, at den først den 24. kunde blive videresendt fra Hamborg, dateret een dag senere, end den var skrevet. Der kendes sikkert mange tilfælde på en sådan postdatering — jeg selv har stundom brugt den. Da Lehmann senere gennemså sine papirer fra fangenskabets tid — måske først, da han udarbejdede sine erindringer — er han blevet opmærksom på divergensen mellem datoen i koncepten (afskriften) og den i Prittwitz' svar angivne dato. For at bringe overensstemmelse til veje har han rettet den 23. til den 24. Men derved er han altså kommet for skade til yderligere at angive datoen for statholderskabets meddelelse til ham een dag for sent — også at postdatere denne meddelelse.

Den 25. skrev Lehmann, som sagt, til Tscherning. Han takkede her for et brev fra denne fra omkr. midten af maj, hvori Tscherning tilbød eventuelt at stille sig som gidsel for ham². Han sendte Tscherning afskrift af de to breve (20. og 23. (24.) maj) til Prittwitz og havde forsynet brevet af 20. med anmærkninger, idet han tænkte sig det trykt og udbredt til »alle aviser, diplomater o. s. v. o. s. v.«. Han overlod dog Tscherning afgørelsen herom. I brevet gentog han — i forstærket form — hvad han allerede i det ovenfor nævnte brev til hustruen havde bedt hende anmode Tscherning om: »at tale et donnersord med

¹ Lehmanns arkiv. B. 3.

² Jul. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer, 130.

den letsindige, tanketomme, karakterløse Moltke [i erindringerne, s. 406 tales derimod om: »grev Moltkes eget, ædle hjerte«!], og enten selv eller måske helst ved Knuth at interpellere i rigsdagen.

Lehmann mente i brevet til Tscherning, at når statholderskabet fik kendskab til, at han uden om det havde skrevet til Prittwitz, vilde det nok gøre indskrænkninger i hans hidtidige frihed. Derfor vilde han »i morgen« indgive en skrivelse til det, hvorved han tog sit æresord om ikke at ville flygte tilbage — »efter endnu i dag at have brugt min frihed til at skaffe dette i Deres hænder«.

Det ligger nu, forekommer det mig, snublende nær at mene, at besøget hos Lesser i Altstadt og afsendelsen af »pakken« ved pigen går på brevet med bilag til Tscherning. Det var hertil, Lehmann den 25. brugte den frihed, som han forudså vilde blive indskrænket. Denne hypoteses rigtighed forudsat bliver Lehmanns følgende fremstilling i erindringerne, s. 411 forståelig. Han skriver nemlig her, at så snart han var kommet hjem fra Altstadt, tilskrev han statholderskabet og tog sit æresord tilbage: »Dermed gik jeg i seng. En time derefter blev jeg vækket, sat i en vogn under militær bevogtning, og samme nat bragt til Rendsborg, hvor jeg blev indsat i en af hovedvagtens arrester«.

Fremstillingen her strider ganske vist mod udtalelsen i brevet til Tscherning om, at han »i morgen«, d. v. s. den 26., vilde tage sit æresord tilbage. Den pågældende kopi af skrivelsen til statholderskabet er også i overensstemmelse med denne Lehmanns hensigt dateret den 26. Men det fremgår af statholderskabets protokol, at Lehmanns skrivelse af Boysen er forelæst den 25. i et aftenmøde, der begyndte kl. 8¹. Efter forelæsningen besluttedes, at Lehmann skulde føres til Rendsborg. Dette skete således, som Lehmann fortæller, natten mellem den 25. og 26.²

Lehmanns henvendelse til Moltke af 23. kom den 26. til udenrigsministeriet. Straks den følgende dag, pinsedag, skrev Moltke til H. C. Reedtz, der som dansk fredsforhandler opholdt

¹ EE. 105. e (under 25,5).

² Se også »Fædrelandet« 30,5 1849, nr. 122.

sig i Berlin¹. Over 1 måned var nu gået siden Lehmanns bortførelse, skrev Moltke, og de seneste meddelelser havde vist, at oprørspartiet anså hans fængsling »som en tilfredsstillelse for deres personlige hævnlyst, og at en frigivelse kun vil kunne bevirkes ved den højstkommanderende general«. Som Reedtz vilde se af den hoslagte kopi af Lehmanns brev, havde statholderskabet holdt Lehmanns andragende til Prittwitz tilbage og ment at kunne retfærdiggøre dette ved »en del grunde, der for os har lige så liden betydning, som de kan have den for den preussiske og enhver anden legitim regering«. Da centralmagtens pålæg til statholderskabet og Wynns intercession hidtil havde været forgæves, anmodede Moltke Reedtz om at forlange den preussiske regerings mellemkomst, således at Lehmann ved Prittwitz' foranstaltning øjeblikkelig kunde blive frigivet. Om fornødent burde Reedtz søge den engelske og russiske gesandts bistand til formålets opnåelse.

Reedtz modtog Moltkes skrivelse den 29. og svarede samme dag, at han forbeholdt sig at gøre nærmere indberetning om »de skridt, jeg vil have at gøre i anledning af de mig tildelte ordre«². Det ses ikke, om Reedtz har foretaget sig noget for at få Lehmann frigivet³. Han havde i øvrigt hænderne fulde af forhandlingerne om fred og våbenstilstand, og hverken hos den russiske eller engelske gesandt har han kunnet vente særlig interesse for Lehmanns frigivelse.

På Lehmanns egen henvendelse af 23. (24.) svarede Prittwitz den 27., at han selvsagt først måtte høre den anden part i

¹ U.Min. Alm. Korr. sager, Krigen 1848—50. Specialia. I. 8.

² U.Min. Alm. Korr. sager. Krigen 1848—50. Våbenstilstand og Fredsunderhandling. 1848—50. — Moltkes orig. skr. med bilag findes i H. C. Reedtz' privatarkiv. G. II.

³ I udenrigsmin.s manualprotokol er skrivelsen til Reedtz anført under journalnr. 951/1849, hvormed de øvrige sager om Lehmanns fængsling, nl. nr. 867, 904 og 932, er samviste. Ved nr. 951 standser sagen. — Ved et, dog lidt summarisk, gennemsyn af Reedtz' depecher fra den følg. tid har jeg ikke fundet Lehmann omtalt. — Lehmanns beretn. s. 416 antyder, at Reedtz har foretaget sig noget i sagen, men det ses ikke, om L. har haft noget holdepunkt herfor.

sagen, før han kunde bedømme denne¹. Lehmann mener i sin beretning, at Prittwitz hermed lod spørgsmålet falde². Formeningen er urigtig, thi den 7. juni behandles i statholderskabet en skrivelse fra Prittwitz, der angives at angå den af Lehmann ansøgte midlertidige frigivelse³. Hvorvidt dette skridt fra Prittwitz' side kan skyldes en henvendelse fra Berlin, må jeg lade stå hen; men jeg finder det ikke usandsynligt⁴. I statholderskabets nævnte møde, hvori også departementscheferne som sædvanlig deltog, stemte Reventlou-Preetz, Harbou, Boysen og Jacobsen for at bevilge Lehmann en frigivelse på 14 dage mod forpligtelse til derefter at vende tilbage til fængslet. Imod stemte Beseler og Rathgen, medens Jensen undlod at stemme. Jensens standpunkt forekommer mærkeligt, da han synes at have været Lehmann velvilligt stemt, og de også fra gammel tid var kendte⁵. Lehmann omtaler i sin beretning hans »uafhængige og tungsindige karakter«, og at han få år senere døde, »nedbøjet af den dybeste melankoli«, på fødeøen Sild⁶. I Lehmanns papirer om fangenskabets findes en billet fra Jensen, hvor han underskriver sig »herzlich grüssend«.

Dagen efter nævnte møde blev Lehmann frigivet for et tidsrum af 14 dage, og to dage senere var han i København hos sin dødssyge hustru⁷.

I den slesvig-holstenske landsforsamlings møde den 14. juni stillede den nordslesvigske, tysksindede deputerede Thies Hansen Steenholdt fra Rabsted en forespørgsel til krigsministeriet om Lehmanns frigivelse⁸. Det var bekendt, udtalte han, hvilken

¹ Lehmanns arkiv. B. 3.

² Lehmanns beretn. s. 410 anm.

³ EE. 105.e (under 7.6). — Skrivelsen fra Prittwitz ses ikke bevaret hverken i landsarkivet på Gottorp eller i Primkenauarkivet i Landesbibliothek. Kiel.

⁴ Som Deutsches Zentralarchiv, Abteilung Merseburg, har meddelt mig, er såvel det preussiske krigsministeriums arkiv som Prittwitz' »Nachlass« blevet tilintetgjort i den 2. verdenskrig.

⁵ Orla Lehmanns Efterladte Skrifter. I (1872), 88.

⁶ Smst. II, 403.

⁷ I Lehmanns trykte beretning, s. 416 anfores, formentlig ved en trykfejl, datoen 20. juni. Manuskriptet har rigtigt den 10.

⁸ Verhandlungen der Landesversammlung 1848—49, sp. 1024f.

glæde Lehmanns tilfangetagelse havde vakt i landet. Frigivelsen nu blev overalt beklaget, thi Lehmann havde været »den første store årsag til den krig, for hvilken så mange mennesker har blødt«. Steenholdt vilde gerne vide, om Lehmann var fuldstændig frigivet eller havde fået orlov mod at udstede en revers om at vende tilbage. I sidste tilfælde burde der også være stillet kaution, mente Steenholdt.

Forespørgslen besvaredes af departementschef Boysen, der først oplyste, at statholderskabet ikke anså Lehmann for krigsfange, men som politisk fange. De nærmere omstændigheder ved hans tilfangetagelse undlod han klogeligt at komme ind på. Han opregnede derpå de af statholderskabet stillede betingelser for Lehmanns frigivelse, men på disse Lehmann meddelte og desuden »auf gesandtschaftlichem Wege« til Danmark nåede krav var intet svar kommet. Imidlertid havde Lehmann med henvisning til hustruens forestående bortgang bedt om orlov på nogen tid for at kunne se hende inden hendes død. Statholderskabet havde bevilget ham 14 dages orlov i betragtning af den fremgangsmåde, »welches von der dänischen Regierung im vorigen Jahre mehrfach in ähnlicher Weise befolgt worden ist«.

Det er rimeligt at sammenstille denne sidste bemærkning med en udtalelse i »Fædrelandet«s artikel 7. juli om »Orla Lehmanns orlov«. Den blev, hedder det her, først tilstået, »efter at undseelsen havde drevet en mand, som forrige år havde opnået lignende begunstigelser af den danske regering for fangne insurgenter, til med iver at tage sig af sagen«. Det er desværre ikke lykkedes mig at blive klar over, til hvem der her sigtes.

I et brev til Moltke af 30. juni, som jeg senere skal omtale, udtaler Lehmann, at hans orlov fra fangenskabets bevirkedes ved »oberst Tschernings bestræbelser«¹. Der foreligger mig bekendt intet, der støtter denne udtalelse. I den trykte beretning omtaler Lehmann, at Tscherning skrev til hertugen af Augustenborg, men jeg har intet kunnet finde herom².

¹ Premierministerens arkiv, journalsag nr. 67, 1849.

² Anf. arb. s. 414. — I Grabers registratur over »Das Herzogl. Schlesw.-Holst. Hausarchiv . . .« (1925) anføres kun et brev fra 1845 fra Tscherning til Christian August.

3.

Efter at have skildret, hvad der fra officiel dansk side blev gjort for at »reklamere« Lehmann, skal jeg gøre nogle bemærkninger om de bestræbelser, der fra privat side udfoldedes for at få ham fri¹. De lededes væsentlig af fru Lehmanns onkel, storhandelsmanden Alfred Hage.

Det var i dennes hjem, den slesvig-holstenske deputation i marts 1848 havde opholdt sig. Hage skrev den 23. maj et brev til et af deputationens medlemmer, den kendte slesvig-holstenske radikale politiker Th. Olshausen. I brevet bad han Olshausen virke for Lehmanns frigivelse. Han sendte det til firmaets handelsforbindelse i Hamborg, den ansete købmand I. W. Schwartz, at overlevere til Olshausen. Dennes svar var lidet opmuntrende. Det indeholdt kun, at han havde meddelt en af statholderne Hages bøn og anbefalet den, »insofern allgemeine Rücksichten dies zulassen möchten«. Det gjorde de slesvig-holstenske hensyn, som vi har set, ikke. Schwartz skrev om Olshausen, at han ikke havde set »that fellow before but have quite enough of him«.

En uges tid senere skrev Hage til Lehmann, at der blev gjort alt for at få ham hjem². Han opfordrede ham til at give sit æresord på at vende tilbage og mente, at så kunde man ikke nægte ham friheden. Krævedes der kaution, vilde Schwartz yde den. Hages brev til Lehmann er sikkert gået gennem Schwartz, til hvem Hage samtidig skrev. I et følgende brev – af 31. maj – gav Hage Schwartz meddelelse om fru Lehmanns betænkelige tilstand og bad ham gå til Rendsborg og sørge for at få Lehmann fri, eventuelt mod kaution. Det gjorde Schwartz den 2. juni. I Rendsborg fik han Lehmann til at skrive en bøn til statholderskabet om at opnå en begrænset orlov for at se sin hustru; han var i så fald rede til »to do and sign anything they required of him«. Derpå skyndte Schwartz sig til Slesvig, hvor han først talte med Reventlouw-Preetz. Denne forsikrede ham imidlertid, at stemningen i »Slesvig-Holsten« var en sådan, at det var umu-

¹ Om de pågældende akter se Lehmanns arkiv. B. 3.

² Brev 30,5.

ligt, på hvilke betingelser det end var, at lade Lehmann blive fri. »Mehrere der ersten Cabinette«, [England og centralmagten?], udtalte Reventlou, »haben sich bereits wie Sie, bei uns verwandt und gleichfalls abschlägige Antwort erhalten«. Til sidst henviste Reventlou dog Schwartz til at opsøge Beseler; hvis denne vilde tage ansvaret på sig, skulde han ikke modsætte sig. Hos Beseler fik Schwartz betingelserne for Lehmanns frigivelse at vide. Det var to — eller vel rettere tre: 1. frigivelse af toldembedsmanden på Før og 2. tilbagesendelse af de reverser, som var udstedt af de tre sundevedske, slesvig-holstenske præster, samt af dem, som fire officerer havde udstedt om ikke at kæmpe mod deres konge¹.

Tidligt om morgenen den 3. tilstillede Schwartz Lehmann en meddelelse om disse betingelser og om det i øvrigt negative udfald af hans rejse. I et brev af 4. gav han Hage en udførlig skildring af sin ekspedition. Han udtalte, at han ikke syntes, prisen for Lehmanns frigivelse var for høj, og at det vilde være usselt (very shabby), hvis regeringen ikke øjeblikkelig samtykkede i betingelserne. Send mig, hvad statholderskabet kræver, skrev han, så skal jeg med det samme på ny gå til Slesvig og bringe sagen i orden.

Da Lehmann den 3. havde læst Schwartz' brev, skrev han straks til Moltke². »Min hustru ligger nu på dødslejet«, skrev han. »At jeg forrige år forlod hende i Italien og i år i København, har væsentlig fremskyndet denne sorgelige udgang; mit fangenskab gav hendes sundhed det sidste stød. Hun begærer nu intet andet af livet end at kunne tage afsked med den, som her må afsone den brøde at være dansk og at have elsket sit fædreland så højt, at jeg for det har opofret mit livs hele lykke«. Han følte sig derfor i sin samvittighed berettiget til at bede regeringen opfylde statholderskabets betingelser. »Principmæssigen lader de sig visseligen ikke retfærdiggøre; men den danske krone har

¹ Som det følgende viser, må Lehmanns udtalelse anf. st. s. 414 om, at de to betingelser »blev straks opfyldte«, ændres til: »var man villig til at opfylde«.

² Premierministerens journ. nr. 67/1849.

måttet bringe anvendelsen af så mangt et princip til offer for tidernes ugunst . . .«. Men vilde regeringen gøre dette for ham, »må det rigtignok ske øjeblikkeligen; thi er først med min hustrus død mit liv afsluttet, så hverken ønsker eller modtager jeg noget offer«.

Under indtrykket af hustruens snarlige bortgang skrev Lehmann den 4. et brev til hende om, hvad hun havde været for ham, og fremmanede billeder fra deres skønneste og lykkeligste timer¹. »Således omsvæver du mig — vågen og i drømme — i tusinde dejlige billeder, klog og mild, venlig og alvorlig. Og jeg takker Gud på mine knæ for al den rigdom, han skænkede mig i dig«.

Ved middagstid den 6. juni modtog Hage brevene fra Lehmann og Schwartz og gik straks op i statsrådet for at udvirke opfyldelsen af de stillede betingelser². Som det meddeltes Hage ved et brev s. d. fra statsrådssekretær Liebe, var regeringen villig til mod Lehmanns løsladelse at frigive toldembedsmanden fra Før og tilbagegive de 3 præsters reverser³. Derimod så den sig ikke i stand til »at løse de 4 i hertugdømmerne fødte, forhenværende officerer, som ved deres afskedigelse fra den danske armé har udstedt reverser, fra disse«. Man har sikkert set sådan på det, at herved vilde man legalisere oprøret, og det var jo netop dette, som oprørspartiet også ønskede. Der var en grænse for, hvilke principper den danske krone kunde bringe »til offer for tidernes ugunst«.

Den 7. juni meddelte Hage Lehmann (og Schwartz) resultatet af henvendelsen til statsrådet⁴. Vi tilbyder, skrev han, selv for Deres midlertidige løsladelse: 1. Tscherning i Deres fængsel — hvilket Tscherning selv havde tilbudt — 2. toldembedsmandens frigivelse; 3. tilbagesendelsen af præsternes revers. Officerernes

¹ Trykt hos Jul. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer, 132 ff.

² Se Hages brev 7 6 til Lehmann, dennes arkiv. B. 3. — Statsrådets Forhandlinger. II, 155. Her tales fejlagtigt om 4 præster i stedet for 3. Måske skyldes fejlen, at tallet på officerer var 4.

³ Premiermin.s journ. nr. 67 1849.

⁴ Lehmanns arkiv. B. 3.

var det *umuligt* at erholde. — Denne gang troede Hage, at det vilde lykkes at få Lehmann fri. Om fru Lehmanns helbred udtalte han: »Den tid, hun nu har tilbage, er kun kort«. Schwartz skulde igen, med nævnte tilbud, på rejse, d. v. s. til Slesvig.

Hages brev kan tidligst have nået Schwartz den 8. — og måske først den 9.? — og på det tidspunkt var statholderskabets afgørelse om de 14 dages orlov for Lehmann allerede truffet. Hvorvidt Schwartz har gjort den således forgæves rejse til Rendsborg, fremgår ikke klart af de i Lehmanns arkiv opbevarede breve. Til Slesvig er han næppe rejst. Den 11. juni sendte han Hage alle de breve og dokumenter tilbage, som han havde modtaget for Lehmann, og desuden breve, der var sendt til Rendsborg, og som kommandanten her derfor returnerede til ham¹.

Hage fandt, at da Lehmann nu temporært var frigivet, burde man arbejde for hans fulde frigivelse. Det mente Schwartz også, men han troede ikke, at statholderskabet vilde slippe Lehmann mod at få tolderen og de tre præsters revers². Om nægtelsen af at udlevere officerernes bemærkede han, at grunden hertil forstod han ganske. Men kunde man ikke skaffe 1 eller 2 personer yderligere som vederlag for Lehmanns løsladelse? Tolderen og præstereversen var »so very moderate a price . . . at least it would be paying him a very bad compliment indeed«. Schwartz vilde gerne på ny tage til Slesvig, »but please try to get me somebody else besides those mischievous parsons and the one Custom-houseman«.

Den 13. skrev Hage til Moltke, at ifølge meddelelse fra Schwartz regnede denne med at få Lehmann »aldeles fri«, hvis han kunde få de 3 præstereverser³. Det stemmer ikke med Schwartz' brev af 12., men går muligvis på hans, ikke bevarede brev af 11. Hage spurgte Moltke, om han vilde overlade ham reverserne til nævnte øjemed. I statsrådsmødet den 16. vedtog flertallet, at reverset (det var for øvrigt underskrevet foruden af de tre præster af to andre personer) skulde leveres Lehmann »for ved

¹ Se Schwartz' brev til Hage 12 6. Lehmanns arkiv. B. 3.

² Smst.

³ Premierministerens journalsag 67 1849.

dettes udlevering at forsøge på at opnå sin frihed, dog således at han var ansvarlig for dets tilbagelevering, såfremt hans ønske ej nåedes¹. Dagen efter udleveredes reverset af Liebe til grosserer Rud. Puggaard »i amtmand Lehmanns fraværelse og på dennes vegne«². Puggaard sendte Schwartz reverset, og denne begav sig atter til Slesvig for at forhandle med Beseler³. Resultatet var negativt. Ved sin samtale om morgenen den 20. med Beseler fik Schwartz besked om statholderskabets nedenfor omtalte beslutning af den 19. (tirsdag nat) om at afslå frigivelse, men at man dog for ikke at synes umenneskelig (inhuman) vilde forlænge Lehmanns orlov med 8 dage⁴. Da Schwartz udtalte, at man ikke med bestemthed kunde fastslå varigheden af fru Lehmanns sygdom, sagde Beseler, at man ikke vilde tage det så nøje med nogle få dage mere end de 8 (not look to a few days more). — Schwartz tilbagesendte Puggaard præstereverserne, og de leveredes tilbage til krigsministeriet, hvorfra de var kommet⁵.

Den 13. juni sendte Lehmann general Prittwitz en anmodning om forlængelse af sin orlov, eventuelt frigivelse på bestemte betingelser⁶. Prittwitz sendte anmodningen til statholderskabet, der i et møde om aftenen den 19., som nævnt, vedtog at forlænge orloven med 8 dage. Derimod nægtede man at indvilge i hans fuldstændige frigivelse, medmindre de »i Danmark endnu værende slesvig-holstenske militære« blev »frigivne« og de slesvig-holstenske officerers reverser sendt tilbage. I en skrivelse den 20., der gennem Prittwitz og Rye nåede til København den 25.⁷, gav departementschef Boysen Lehmann underretning om beslutningen⁸. Den be-

¹ Statsrådets Forhandlinger. II, 161.

² Premierministerens journalsag 67/1849.

³ Brev fra Schwartz til Puggaard 21/6. Lehmanns arkiv. B. 3.

⁴ Schwartz angiver urigtigt statholderskabets beslutning som en beslutning af landsforsamlingen. Han skriver: »The whole affair was therefore brought before the Landes-Versammlung, at present at Schleswig & in their meeting of Tuesday night the resolution has been taken, that . . .»

⁵ Krigsmin. Direktionen for armeens personel. Prtk. IV, nr. 973/49. — Statsrådets Forhandlinger. II, 176.

⁶ EE. 105. e (under 19/6). — Sml. Lehmanns beretn. s. 418, anm.

⁷ Krigsmin. Direktionen for armeens personel. Prtk. IV, nr. 929/1849.

⁸ Lehmanns arkiv. B. 3.

grundelse, som Boysen gav for kravet vedrørende de slesvig-holstenske militære, var følgende, der er ugørlig at fatte for folk med sund menneskeforstand, men som havde sit ophav i de slesvig-holstenske fiktioner om oprørets legitimitet. »Hertugdømmerne«, skrev han, »har under kampen med Danmark bevaret troskaben mod deres landsherre og kan ikke skille denne troskab mod deres landsherre og deres fædreland fra hinanden. Statholderskabet må derfor også stå fast på, at de slesvig-holstenske militærpersoner ikke mindre end civilebedsmændene befries for de forpligtelser, der hindrer dem i at vie deres fædreland deres tjeneste«. Som man ser, har Boysen her i følgeslutningen udeladt — eller glemt? — landsfyrsten som sideled til fædrelandet. Det vilde også have set barokt ud, om han her var medtaget.

Boysens meddelelse til Lehmann svarer til den besked, som Schwartz fik den 20. ved sit møde med Beseler, og som han lod gå videre til Puggaard. Lehmann har hurtigere fået underretningen herom ad privat end ad officiel vej.

Den 27. juni døde Marie Lehmann på Skovgård i Ordrup — af lungesygdom, siges det i kirkebogen¹. Skovgård tilhørte hendes fader, Hans Puggaard, der her havde opført et mindre hus, Skovhuset, til bolig for datter og svigersøn². Hun begravedes den 2. juli på Holmens kirkegård ved Østerbro under stor deltagelse. Den 30. juni skrev Lehmann til konseilspræsident Moltke, at da anledningen til hans orlov ved hustruens død nu var bortfaldet, vilde han på onsdag — den 4. juli — vende tilbage til Rendsborg³. Da man ikke kunde opfylde de slesvig-holstenske betingelser for hans frigivelse, vilde fangenskabet, mente han, rimeligvis vare, til en våbenstilstand eller fred sluttedes. »Hvorvidt regeringen for sin egen skyld vil gøre noget for tidligere at fremtvinge dette resultat, må jeg henstille; jeg selv har nu ikke mindste personlige interesse i, at sådant sker«. Lehmann vedlagde sit brev — »kun

¹ Holmens kirkebog. — Velvillig meddelelse fra arkivar Dahlerup. — I Lehmanns beretn. s. 418 står den 26. juni.

² Eiler Nystrom: Fra Nordsjællands Øresundskyst (1938), 226. — I kirkebogen kaldes stedet »Skovsbo«.

³ Premierministerens journal nr. 67 1849. — Se også »Fædrelandet« 7. 7 1849, nr. 155.

for kuriositetens skyld«, skriver han — en genpart af Boysens skrivelse til ham af 20.

Den 10. juli sluttedes i Berlin våbenstilstand mellem Danmark og Preussen. Statholderskabet protesterede imod den, men føjede sig efter dens militære bestemmelser. Først den 21. august fandt udvekslingen af krigsfangerne sted. Den skulde have fundet sted senest den 11., nemlig inden udløbet af 25 dage efter våbenstilstandens ratifikation, der skete den 17. juli. Den 22. juli henvendte Lehmann sig til Prittwitz om at give kommandanten i Rendsborg ordre til at løslade ham¹. Lehmann havde, skrev han, fået meddelelse om, at han vilde blive udvekslet inden 11. aug., at dette beroede på Prittwitz, og at han, Lehmann, formentlig var »den eneste politiske fange« på begge sider. Prittwitz svarede, at han med sin bedste vilje ikke kunde føje ham, hvad han foregav skyldtes vanskeligheder fra dansk side vedrørende fangernes udlevering².

I et brev af 26. juli havde Rud. Puggaard meddelt Lehmann, at efter Tschernings opfattelse måtte man afvente udløbet af de 25 dage efter den 17., inden den danske regering officielt kunde foretage skridt i Berlin³. Men Tscherning havde ment, at Lehmann meget godt selv kunde henvende sig til Prittwitz for at fremskynde afgørelsen. Det havde Lehmann, inden han fik dette brev, som nævnt allerede gjort forgæves. Imidlertid skrev han den 1. aug. på ny til Prittwitz⁴. Han klagede over de forhønelser, han var udsat for — stundom endog i officerers nærværelse — når han spadserede under sit udgangslov. Han bad af den grund om at blive ført til generalens hovedkvarter, hvor han vilde stå under beskyttelse af »den preussiske magt og den preussiske ære«. Prittwitz, hvis hovedkvarter nu var flyttet til Haderslev, vilde ikke indlade sig herpå og bemærkede bl.a., at han stadigt skiftede kvarter⁵. Han havde dog ufortøvet skrevet

¹ Lehmanns arkiv. B. 3. — Sml. Lehmanns beretn. s. 423.

² Lehmanns arkiv. B. 3. Brev fra Prittwitz 27 7.

³ Smst.

⁴ Smst.

⁵ Smst. Skrivelse fra Prittwitz 3 8.

til general Krohn om at hindre sådanne forulempelser af Lehmann, som denne havde anført.

I et møde om aftenen den 10. august besluttede statholderskabet endeligt at frigive Lehmann¹. Dagen efter gav general Krohn ham meddelelse herom, og over Hamborg og Lybæk vendte Lehmann tilbage til København².

Oprørspartiet nåede ikke ved den folkeretsstridige fængsling af Orla Lehmann at tvinge den danske regering til at erkende revolutionens legitime karakter. Men det så ham pint af angst og bekymring for hans elskede Marias tilstand. Da han atter var fri, følte han sig som en knækket mand. Så vist ikke på grund af fængselsopholdet. »Når har De«, skrev han senere til Tscherning, »set mig så lille, at De noget øjeblik kunde tro, at jeg følte mig trykket af en soldaterseng eller jernstænger eller en skildvagt, selv medens jeg sad der, endsige at jeg skulde tænke på de lapperier, en time efter jeg var derfra«³. Nej, det var tabet af hustruen, der fik ham til at skrive til Tscherning: »Men nu er det sandt, at al fremtid, selv den man kalder eftermæle, den sidste, som hjertet forsager, er mig et øde uden liv, uden lys, uden indhold, et farveløst, toneløst, tomt intet. Nu er det sandt, når De kun vil tage det symbolsk, at min eneste ærgerrighed er at blive graver på Østerbro«⁴.

Lehmann indgik ikke noget nyt ægteskab. Men, som almindelig kendt, blev hans deltagelse i det politiske liv i 50'erne og 60'erne af ikke ringe omfang og betydning. Ægtheden af den dybe sorg over hustruens bortgang, som han i så stærke ord giver udtryk i brevet til Tscherning, skal man ikke anfægte. Men ud fra egne oplevelser kan vel de fleste af os tiltræde sandheden af, hvad han selv siger i sine erindringer⁵: Når »livets kræfter og livets krav atter spirer med vegetationens ansvarsløse natur-

¹ EE. 105. e (under 10/8).

² »Fædrelandet« 15/8 1849, nr. 188.

³ Af Anthon Frederik Tschernings Efterladte Papirer. III (1878), 29.

⁴ Smst., 27.

⁵ Lehmanns Efterladte Skrifter. II, 418.

nødvendighed, da blegner mindet. Det kan ikke være anderledes; thi livet skal ikke være en dødens have. . . . Alt, hvad vi kan gøre, er at frede om mindet og at fastholde håbet«.

Zusammenfassung

Der dänische nationalliberale Politiker Orla Lehmann (1810—70) wurde durch einige Aeusserungen in einer Festrede im Jahre 1842, in weiten schleswig-holsteinischen (und deutschen) Kreisen bekannt oder wohl eher berüchtigt. Lehmann wandte sich in der Rede sowohl gegen den revolutionären schleswig-holsteinischen Separatismus als gegen deutsche Pläne, Dänemark als »Admiralstaat« in den Deutschen Bund aufzunehmen. Er sagte in seiner gewöhnlichen rhetorisch übertriebenen Weise: »Wir sind bereit, unser altes Dannewirke sowohl gegen das hochverrätherische Geschrei der Nordalbingier als gegen die seekranke Eroberungslust aller deutschen Vogelfänger zu verteidigen. Und sollte es nötig sein, so wollen wir mit dem Schwerte den blutigen Beweis auf ihren Rücken schreiben: Dänemark will nicht«.

Durch die Vorgänge in Kopenhagen im März 1848 wurde Lehmann Minister, trat aber schon im November aus dem Ministerium aus. Kurz nachher wurde er zum Amtmann in Vejle in Jütland ernannt. Als am 23. April 1849 in der Stadt Kolding, die zu seinem Amte gehörte, zwischen den Schleswig-Holsteinern unter General Bonin und den Dänen ein Kampf stattfand, begab Lehmann sich dorthin, um bei Bonin eine Schonung der Stadt zu erbitten. Er wurde indessen als »Kriegsgefangener« erklärt, nach Schleswig geführt und später in der Festung Rendsburg ins Gefängnis gebracht.

Die dänische Regierung versuchte natürlich, die Loslassung Lehmanns zu erwirken. Sie wandte sich an den englischen Gesandten in Kopenhagen, und durch diesen wurde die Angelegenheit vor die deutsche provisorische Zentralgewalt in Frankfurt gebracht. Obschon die Statthalterschaft in Kiel von dieser Zentralgewalt eingesetzt war, nahm sie keine Rücksicht auf die Aufforderungen der Zentralgewalt, die widerrechtliche Gefangennahme Lehmanns aufzuheben. Sie stellte so viele Bedingungen für die Freigebung Lehmanns, dass es einer Anerkennung der Legitimität der schleswig-holsteinischen Revolution von Seiten der dänischen Regierung gleichkäme.

Während Lehmanns Gefangenschaft lag seine Frau todkrank in Kopenhagen. Da Lehmann die Hoffnung bald freigegeben zu

werden aufgeben musste, ersuchte er die Statthalterschaft um einen »Urlaub« um seine Frau noch einmal vor ihrem Tod sehen zu können. Das Gesuch wurde zuerst am 23. Mai abgelehnt. Als es später erneut und von General Prittwitz an die Statthalterschaft gesandt wurde, erlangte Lehmann doch am 8. Juni einen vierzehntägigen Urlaub, der später verlängert wurde. Von den zwei Statthaltern stimmte Reventlou-Preetz für die Genehmigung des Urlaubs, Wilh. Beseler dagegen. Die Mehrzahl der Departementschefs war für die Bewilligung des Urlaubs. Frau Lehmann starb am 27. Juni, und Lehmann kehrte ins Gefängnis zurück. Erst den 11. August wurde er freigegeben infolge des zwischen Dänemark und Preussen am 10. Juli abgeschlossenen Waffenstillstandes.

Lehmann hat selbst in seinen Erinnerungen (Efterladte Skrifter, II (1873)) eine Darstellung seiner Gefangenschaft gegeben. Diese Darstellung bedarf doch einiger Berichtigungen. Für die gegenwärtige Abhandlung ist ausserdem viel ungedrucktes Material (in dänischen und deutschen Archiven) benutzt worden. Für die Benutzung von Archivalien von der Landesbibliothek in Kiel und vom Bundesarchiv, Abteilung Frankfurt a. M. bin ich zu grossem Dank verpflichtet. Weiter habe ich zu danken für bereitwillige Mitteilung vom Deutschen Zentralarchiv, Abteilung Merseburg.
